Nizami Gəncəvi yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərlər

Aynur Yusif qızı Ələkbərova
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun
Kulturologiya və incəsənətin nəzəriyyəsi
şöbəsinin elmi işçisi
E-mail: alekberova-aynur2019@mail.ru

Rəyçilər: filol.ü.e.d., prof. N.Ş. Şəmsizadə,
filol.ü.f.d., dos. F.N. Abdurəhmanova

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, milli-mənəvi dəyərlər, klassik ədəbiyyat, Nizami irsi, “Xəmsə”

Ключевые слова: Низами Гянджеви, национальные-нравственные ценности, классическая литература, наследие Низами, «Хамса»

Key words: Nizami Ganjavi, national-moral values, classical literature, Nizami heritage, “Khamsa”

Azərbaycanın ən böyük sənətkarlarından olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığı həm Azərbaycanda, həm də dünya ədəbiyyatında özünəməxsus spesifikliyi ilə seçilmişdir. Dünya tədqiqatçılarının Nizami Gəncəvi ilə bağlı yekdil rəyi onun bütün dönəmini əhatə edən ana mövzuları təhlil etməsidir. Bura insan haqlarından tutmuş eşq, sevgi və ədalətli cəmiyyət mövzuları daxildir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərlərin ən yaxşı göstəricilərindən biri multikultural ənənələridir. Ümumən Nizami Gəncəvinin bütün yaradıcılığı milli-mənəvi dəyərlərimizi əks etdirməkdədir. Humanist ideyalar, multikultural dəyərlər, tolerantlıq, dini dözümlük əsas komponetlərindəndir. Bu baxımdan “Yeddi gözəl” əsərini götürə bilərik. Orada müxtəlif xalqları təmsil edən obrazlar nə qədər fərqli millətləri təmsil etsə də, heç biri digərindən üstün tutulmur. Bu mənada Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı dini, etnik və irqi ayrıseçkiliyi qəbul etmirdi.

Bunu aşağıdakı misralarda açıq-aşkar görə bilərik:
Zəncinin zahiri qaradır, ancaq,
Sən ağzından çıxan saf sözlərə bax.
Zənci dəmir kimi qara, parlaqdır,
Üzü qaradırsa, ürəyi ağdır.

“Yeddi gözəl” əsəri kimi biz “Sirlər xəzinəsi” əsərində də biz milli-mənəvi dəyərləri ön planda görürük. Bu baxımdan şair “Sirlər xəzinəsi” poemasında dini zəmində ayrı-seçkilik aparmır, bütün dinlərə obyektiv bir münasibət bildirir. Xristian dininin peyğəmbəri ilə islam dininin peyğəmbərinə bərabər baxır, yalnız dinindən asılı olmayaraq müdrik hökmdar axtarır. Nizaminin müdrik, ədalətli hökmdar, kamil insan axtarışı “İsgəndərnamə” əsərində də özünü geniş büruzə vermişdir. İnsanları digər canlılardan fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri olaraq Nizami dilə insanlarla bir dövrdə baş verən insanın formalaşması prosesinin məhsulu və bu müddətdə ciddi rol oynayan bir hadisə kimi baxır.

Söz ruhdur, ruhun dərmanıdır,
Ruhun yeganə müqəddəsliyi, bəlkə buna görədir?
Söz həyat ipini göndərməsəydi, bir anlığa
Ruh bu ipin başını harada tapacaq?

Qədim zamanlardan bəri deyilən "İnsan bədəni ruhla birlikdə canlanır və ruhsuz insan bədəni cansız bir nümunədir" ifadəsini o yuxarıdakı misralarda təsvir edir. Şair sözü bu mənada ruhla birlikdə saxlayır.

Şairin milli-mədəni irsi təbliğ etməsi və ifadəsi baxımından söz çox önəmli yer tutur. M. Cəfər şairin dini və fəlsəfi fikirlərinə toxunaraq "Sirlər xəzinəsi" əsərindən bir nümunə verir:

O vaxtdan bəri qələm, dağınıq incilər yazdı
Dünyaya ilk dəfə gözlərini açdı sözlərlə.

Şair sözün əvvəl mövcudluğundan danışır, bu sözlər həqiqətən dini şərhlərə uyğun olan köhnə səslərdir: “Başlanğıcda söz var idi və söz Tanrı idi. Bu da Tanrının başlanğıcındaydı. Hər şey onun vasitəsi ilə meydana gəldi və heç bir şey yox idi onsuz meydana gəldi”.

Nizamidən sonra uzun müddət dilin, söz yaradıcılığı, el dili məsələlərinə toxunuldu. Bütün yaradıcılığı boyunca daim “söz nədir” sualı həmişə böyük şairimizi maraqlandırmışdır.

Şairin fikrincə, sözlü bir rəngə sahib olmayan, gözə görünməyən və onu təsvir etmək mümkün olmayan mücərrəd bir anlayışdır. Nizamiyə görə, söz ən qiymətli şey hesab olunur. "Sirlər xəzinəsi"ndən götürülən parçada sözlə bağlı deyilənlərə diqqət yetirək:

Qələm bu dəfə sağ qaldı özdən yazdı,
İlk hərfinə diqqətlə bax.
Kainat bu şöhrəti yalnız sözlərlə qazandı
Bu qədər danışdılar, dəyəri azalmadı.
Taclar tac sahibini düşündü, amma
Bəziləri bunu başqası kimi təfsir etdilər.?
Qızıl yalnız adıdır.

Bu misralardan da göründüyü kimi, şair qızıl və gümüşün söz qarşısında dəyərsiz olduğunu düşünür, kəlamı taclara qarşı taclandırılır, kainata şöhrət gətirir, hər şeyin marağını və sonunu hesablayır, dəyərinin olduğunu göstərir heç azalmaz.

Nizami “Yeddi gözəl” şeirində bu məsələyə toxunaraq sözün şərəfinə “Sözün tərifi və hikməti haqqında” adında bir şeir də həsr edir: “Söz həm yenidir, həm də köhnəsidir”.

Söz zaman-zaman səslənir hey
Varlığın anasının doğulmadığına inanın,
Sözdən gələn gözəl oğul şahiddir, kainatdır.
Ruh təmiz bir söz oldu, cövhər
Xətifin xəzinəsi qədim zamanlardan deyir.

Söz insan qəlbinin təzahürüdür. O sözdə məna və mahiyyəti, ifadə tərzinin insan psixologiyasını, həyata baxışı, insanlara olan münasibəti ilə əlaqələndirirdi.

Düşüncəsi, ağlı sağlam olan biri, lazımsız sözləri deməz əlbət. Bu düşüncələrlə əlaqələri

əxlaqi didaktik nəticəni çıxaran Nizami: "Tapılmaz dünyada pis söz daşıyan, olmasa pisliyi sevən" sözləri ilə pis niyyətli, həm pis söz özündə ehtiva edən insanları pis cövhər olaraq adlandırır: "Kimin kökü pis cövhər olarsa əgər, pis sözlər daşar, pis sözü eşidər".

Şairin düşüncəsi ilə, bundan ötrü söz öz sirlərini hər kəsə bildirmir, çünkü sözdən, onun dərin mənasından anlaşılma dərəcəsi müxtəlifdir. Şairə görə, söz onun qiymətini bilənlər üçün, ondan yerində haqqınca istifadə etməyi təmin edir. Söz yüksək və müqəddəs olaraq görənlər üçün istehsal qaynağıdır.

Söz xəyalpərəstlərə nurunu saçmasa da,
Üzündəki pərdəyi onlara açmasa da,
Bizlər ki, aşiqiyik söz yazanın biriyik.
Tək onun ölçüsüyük, tək onunla diriyik.

Humanizmin öncüllərindən biri kimi dönəmimizə gəlmiş şairin əsərləri həm də yüksək insani keyfiyyətlərin bir dostudur. Naturalizmdən uzaq olan romantik qanadlarla yazılmış bu əsərlər topluma məxsus ən gözəl, ən yüksək əxlaqi keyfiyyətləri nəsillərə təqdim edən nadir sənət nümunəsidir.

Nəticə olaraq, ümumiyyətlə, dahi Azərbaycan mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin bütün yaradıcılığında, o cümlədən digər poemalarında da zəngin milli-mədəni irs, mənəvi dəyərlər öz əksini tapmışdır. "Humanist şair müxtəlif dinlərə mənsub bu qəhrəmanların heç birinin milliyyətinə, dini görüşlərinə qarşı çıxmır, fərqli fikir və mədəniyyətlərə göstərilən hörmətlə yanaşır. Nizami vahid din ideyasını irəli sürməklə xalqlar, millətlər, milli etnik qruplar, tayfalar arasında mövcud olan münaqişələrə son qoymaq istəyir. Nizami xalqların adını çəkərək də onların mənsubiyyətinə hörmətlə yanaşır. O qara dərili zəncini açıq qəlbə və möhkəm xüsusiyyətə malik oldugunu qeyd edərək irqi mənsubiyyəti əsasında insana qiymət verməkdən çəkindirir". Bu düşüncə axını Nizaminin xalqımızın multikultural ənənəsini, düşüncə tərzini saf əxlaqını necə özündə ehtiva etdiyini açıq aşkar göstərir.

Nizami Gəncəvinin yekun olaraq yaradıcılığındakı milli və mənəvi dəyərləri aşağıdakı kimi qruplaşdıra bilərik:

1) Multikultural yanaşma, xalqların dostluğu, insanların bərabərliyi, bu baxımdan xalqımızın daşıdığı özünəməxsus müsbət keyfiyyətlər.
2) İdeal hökmdarın müsbət cəhətlərinin verilməsi, insanların əxlaqi keyfiyyətlərinin tanıdılması.
3) Yaradana olan ilahi eşq fonunda, saf məhəbbətin tərənnümü.
4) Vətənsevərlik, türk xalqlarının keyfiyyətliliyinin tərənnümü.
5) Ümumbəşəri sülh, zülmlə mübarizə, haqq-ədalət mövzularının tərənnümü.

Məqalənin aktuallığı. Məqalədə toxunulan mövzu Nizami Gəncəvi yaradıcılığında milli və mənəvi dəyərlərin təhlilinə aid edilmişdir. Milli-mənəvi dəyərlərimiz bizim soykökümüzdür. Milli-mənəvi dəyərlər nəticə etibarı ilə Nizami yaradıcılığında ən vacib amillərdən biridir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə Nizami Gəncəvinin əsərlərində milli-mənəvi dəyərlərə bir daha əhatəli şəkildə baxılmış, nümunələr əsasında təhlil edilmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən bu istiqamətdə tədqiqatlar aparan elmi əməkdaşlar, ali təhsil müəssisələrində təhsil alan bakalavr və magistrantlar, eləcə də doktorantlar faydalana bilər.

Ədəbiyyat

1. A. Ağayev. Nizami və dünya ədəbiyyatı. Bakı: Azərnəşr, 1964.
2. M. Cəfər. Nizaminin fikir dünyası. Bakı: Yazıcı, 1982.
3. T. Xalisbəyli. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan mənbələri. Bakı: Azərnəşr, 1991.
4. Paşayev A. Nizami Gəncəvinin poetik adlar aləmi (poetik antroponimika). Bakı: Mütərcim, 2010.
5. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı: Təknur, 2011.
6. Rzayev F. Nizami Gəncəvi və teatr. Bakı: Elm, 2008.
7. Türkel Y. Nizami Gəncəvinin siyasi və dini-ideoloji baxışları. Bakı: Təknur, 2010.
8. Eyyubov İ. Nizami Gəncəvinin ictimai-siyasi görüşləri. Bakı Dövlət Universitetinin “Elmi əsərlər”i toplusu. 2010, № 4, s. 263-267.
9. Əfəndiyev T. Nizami poeziyasının rasionalist və kosmoloji paradiqmaları. “Xalq qəzeti”, 2012, 7-8 aprel, s. 5.

А.Ю. Алекперова

Национальные нравственные ценности в творчестве Низами Гянджеви

Резюме

Статья посвящена анализу национально-нравственных ценностей в творчестве Низами Гянджеви. В статье разъясняется значение слова и языкового творчества на основе конкретных фактов, взятых из произведений Низами Гянджеви, анализируется словесный мир Низами, значение слов как единое целое. Составляющая национальных нравственных ценностей – один из важнейших фактов в творчестве Низами.

A.Y. Alakbarova

National-moral values in the works of Nizami Ganjavi

Summary

The article deals with the analysis of national and moral values in Nizami Ganjavi's works. The article explains the value of words and language creation based on concrete facts taken from Nizami Ganjavi's works, analyzes Nizami's world of words, meaning of words, as a component of national moral values. It is one of the most important facts in Nizami's work.

Redaksiyaya daxil olub: 30.08.2021